
ΣΥΜΜΙΚΤΑ

ARCHILOCHOS AND GLAUKOS AGAIN, OR A JOKE WITH GLAUKA

On hearing about Archilochos and Glaukos, we immediately think of the poet from Paros and his friend, the son of Leptines.¹ By an interesting twist of fate, a text was preserved where the two names are assumed to reappear after more than circa 800 years. They have been inscribed on a stone (the so-called E3) which is believed to have once belonged to a *temenos* founded by Mnesiepes in the middle of the 3rd c. B.C. on the island of Paros where there was an Archilocheion dedicated to the poet. At first the stone had remained unwritten upon; then in the 3rd or 4th c. A.D. it was used for commemorating a couple of names.

In an interesting study on the cult of Archilochos and other poets in the Greek polis, D. Clay draws special attention to this orthostate.² He quotes the text (and gives the translation) of this interesting inscription which, according to him, is to be deciphered as follows (ibid. p. 124):

Ζώσιμος Ἀρχι-
λόχ/ο(ς) (sic!)
⟨Σ⟩κόπας
Τίμαρχος
Γλαῦκ(ο)ς

I would like to express my thanks to the Onassis Foundation for a grant which also enabled my trip to Paros and the study of the items connected with Archilochos in the Archaeological Museum of the island.

1. Glaukos appears in the following poems of Archilochos (numeration according to West): 15.1; 48.7; 96.1; 105.1; 117.1; 131.1. One *kenotaph* with the following inscription was preserved on Thassos: Γλαῦρο εἰμὶ μνήμα το Λεπτινέω· ἔθησαν δέ με οἱ Βρέντεω παῖδες, see J. Pouilloux, «Glaukos. Fils de Leptine. Parien», *Bulletin de Correspondance Hellénique* 79 (1955) 75-86.

2. D. Clay, *Archilochos Heros: The Cult of Poets in Greek Polis*, Center for Hellenic Studies, Harvard University 2004, p. 124 (and *Plate* 8). Clay remarks that: «The block itself is of great interest, since on its carefully dressed left edge it shows an engaged column and an architrave and might give an indication of kind of monument housed the Mnesiepes monument» (p. 10). Yet, one may be in doubt whether the lines dressing the block do symbolise a column and an architrave. It must also be mentioned (as D. Clay mentions) that there is an outline of a human right foot on its left edge.

D. Clay stresses that the name of Archilochos is *written without the final sigma and with the chi inserted above as a correction* and refers to the *editio princeps* of the inscription³ as well as to publications in which one may find its photographic reproduction. He separately lists (s.v. discussion) M. E. Mayo's dissertation.⁴

However, having seen the publications mentioned above as well as N. M. Kontoleon's publication⁵ of 1964, I find that the text of the inscription they give differs considerably from the version given by D. Clay. Namely, N. M. Kontoleon (1964, p. 53; followed by M. Mayo, l.c.) offers the following text:⁶

Ζώσιμος Ἀρχιλόχ(ο)υ
(Σ)κόπας / Ἡρακλείτ(ο)υ
Τίμαρχος
Γλαῦκ(ο)ς

Moreover, Kontoleon stresses (1964, p. 53) that: *Die Namen sind ... mit gewisser Sorgfalt geschrieben worden*; However, in note 1, p. 54, he mentions *Schriftfehler* and gives a list of them: *das zweite χ bei Ἀρχίλοχος ist nachträglich zwischen den zweiten O und etwas höher eigeschrieben; statt Σκόπας steht Ἐκόπας; statt Ἡρακλείτου steht Ἡρακλείτθου; statt Γλαῦκος steht Γλαῦκας; es ist sehr wahrscheinlich, dass Z. 2, Ἀρχίλοχος ein Schreibfehler für -λόχου ist*. Thus, it is Mayo who seems to be right when he refers to *the carrels scratching of the ephebes' names* (p. 79).

Having had the opportunity to examine the block (inventory number 730), which, together with other monuments coming from the *Archilocheion*, is one among the items of the constant exhibition in the Archaeological Museum of Paros, I have the following remarks to offer: (1) on the face of block E3, next to the names have been preserved traces of an earlier *graffiti*: (2) the genitive of Archilochos' name cannot be doubted; (3) the first sigma in Skopas' name was indeed distorted in such a way that it resembles an epsilon (everywhere in the inscription a kind of *sigma semilunary* «C» is in use) whereas the omicron in Herakleitos' name was changed into theta by

3. M. N. Kontoleon, «Ἀνασκαφή ἐν Πάρῳ», *Πρακτικὰ τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρίας τοῦ ἔτους 1950, 1951*, pp. 261-262.

4. M. E. Mayo, *Honors to Archilochos: The Parian Archilocheion*, PhD dissertation, Rutgers University, New Brunswick, 1973, pp. 78-79. I would like to express here my thanks to Professor Clay for enabling me to see part of Mayo's dissertation.

5. M. N. Kontoleon, «Archilochos und Paros», in *Archiloque, Entretiens sur L'Antiquité Classique*, v. 10, Vandoures - Genève 1963 [Fondation Hardt, Genève 1964], pp. 39-73.

6. In ed. princeps M. N. Kontoleon only gave part of the just read text of the inscription, namely: Ζώσιμος Ἀρχιλόχου and ΕΙΟΠ... | Ἡρακλείτου and ΤΙΜ...|ΓΝ.

adding a dash; (4) the reading of the last letters in Timarchos' and «Glaukos'» names is open to dispute.

It seems to me that all these problems have not been adequately dealt with so far. Let us begin with a general observation. Since in the case of the first two names (Zosimos and Skopas) a patronymic is given, we should expect the same in the case of the third name too; thus, a genitive form is to be expected after Timarchos' name, in this case ΓΛΑΥΚΟΥ. However, the last letter here is a sigma and we would therefore have to assume that we are being given *mneiai* of the four men (presumably epheboi or just visitors to the Archilocheion). Now, since there is no patronymic for the last two names, one may suppose that the mentioned persons were slaves. It seems to be granted that the penultimate alpha in Glaukos' name is a reshaping of an earlier omicron. Consequently, we see ΓΛΑΥΚΑΣ instead of ΓΛΑΥΚΟΣ on the stone. What does this mean? It obviously means that what we get here is a matronymic: Timarchos, the son of Glauka (Γλαύκαα).⁷

In my opinion, there is in this case hardly a question of a *Schriftfehler* (with the exception of the originally missing second χ in Archilochos' name) but of a deliberately made, unrefined joke combined with a bit of malice. Nobody would mistake omicron for theta, sigma for epsilon, alpha for omicron, after all, and especially when he or she is engraving his or her own name on a stone with great effort. Such mistakes can only occur when the person who writes has a particular purpose. One should especially note the fact that in the text as we have it there is no single «signature» by the epheboi which is mistake-free. In Zosimos' patronymic a χ is missing, in Skopas' name the epsilon was written incorrectly, and in Herakleitos' name there is a strange theta. At first sight, Timarchos' name is right but, with an alpha instead of omicron in Glaukos' name, Timarchos also suffers as he has suddenly become a μητρύπαις⁸ (mama's boy) and so does Glaukos who all of a sudden has become a woman.

It is difficult to say whether it was Zosimos or if it was an unknown ephebos who allowed himself this joke. In any case, today the text of the inscription should be published in two versions (*ante et post correctionem*): once in its original shape (a), and, parallelly, with the changes made upon it on purpose (b):

7. The feminine name, Γλαύκα/Γλαύκη, even if not frequent, is still well testified in various regions of the ancient world, see *A Lexicon of Greek Personal Names*, ed. by P. M. Fraser and E. Matthews ... and others, Oxford 1987-, *sub vocibus*.

8. Concerning this neologism (= μαμόθρεπτος) cf. K. Tsantsanoglou, «Archilochus Fighting in Thasos. Frr. 93a + 94 from the Sosthenes Inscription», *Ελληνικά* 53 (2003) 241.

ΖΩCΙΜΟC ΑΡΧΙ	ΖΩCΙΜΟC ΑΡΧΙ
ΛΟΟΥ	ΛΟΧ/ΟΥ
CΚΟΠΑC	ΕΚΟΠΑC
{...} ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΥ	{...} ΗΡΑΚΛΕΙΤΘΥ
ΤΙΜΑΡΧΟC	ΤΙΜΑΡΧΟC
ΓΛΑΥΚΟC	ΓΛΑΥΚΑC
(a)	(b)

Contemporary examples of teenage graffiti present us with dozens of similar cases showing analogous or even far more tasteless spelling «mistakes».

Independently of these conclusions and observations, the text of the inscription itself (as M. E. Mayo correctly states on p. 79) shows that probably the *Archilochion* in the *third or fourth century A.D. was still a «tourist attraction», though probably in a state of ruin*. Moreover, the fact that the names of both Archilochos and Glaukos appear in this text also evidences that, in spite of the activities of various *homines impii*,⁹ the poet and his poetry had not fallen out of memory, at least among the well educated inhabitants of the island.

Nicolaus Copernicus University of Toruń

WŁODZIMIERZ APPEL

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΟΡΟΥ ΚΥΡΙΩΤΕΡΟΣ ΣΤΙΣ ΒΑΚΧΕΣ ΤΟΥ ΕΥΡΙΠΙΔΗ

Σε προηγούμενη μελέτη¹ ασχοληθήκαμε με ορισμένα στοιχεία του ποιητικού δικαίου στην αρχαία ελληνική τραγωδία και ειδικότερα με τις μορφές επιβολής ποινής στις *Βάκχες* του Ευριπίδη. Εκεί είχαμε επισημάνει ότι συχνά οι τραγικοί ποιητές μεταχειρίζονται όρους του αττικού νομικού λεξιλογίου για να δηλώσουν την κατάσταση κάποιου που υφίσταται ή προξενεί βλάβη σε άλλον, μέσα από έναν αμφίσημο ωστόσο τρόπο: οι εκφράσεις που χρησιμοποιούνται υποδηλώνουν τις αντιδράσεις των σκηνικών προσώπων, αλλά συγχρόνως κάνουν φανερό και τη νομική χροιά των όρων που αναφέρονται και με τους οποίους είναι εξοικειωμένοι οι

9. The expression is used by Fr. Hiller von Gaertringen (ad IG XII, 5, 445 A and B) to describe the way certain individuals in Paros during the Imperial period «tinkered» with inscriptional texts; for more details on this, see also D. Clay, *op.cit.*, pp. 38-39 and 124.

1. A. D. Stefanis, «Éléments de droit pénal dans la tragédie grecque. Formes d'application de peines dans les *Bacchantes* d'Euripide», στο B. Melkevik – M. Protopapas – S. Tzitzis (επιμ.), *Mythe et Justice dans la pensée grecque*, Québec 2008 (υπό έκδοση).

θεατές του 5ου αι. π.Χ. Αυτή η χρήση, εντυπωσιακή καθεαυτήν, διαφωτίζει προβληματικά χωρία και παρέχει πειστικές ερμηνευτικές λύσεις.

Στην παρούσα μελέτη συγκεντρώνουμε στοιχεία που επιτρέπουν να διασαφηνίσουμε τον όρο *κυριώτερος*, ο οποίος σχετίζεται με τον αρχαιοελληνικό *οίκο* και την εξουσία που διαθέτει ο άνδρας που έχει αναλάβει την ευθύνη του.

Στις *Βάχχες* του Ευριπίδη το ενδιαφέρον ή, ορθότερα, η βασανιστική περιέργεια του Πενθέα για τη νέα λατρεία θα αρχίσει να εκδηλώνεται κατά τη διάρκεια της περίφημης σκηνής της «ανάκρισης» του «ξένου» από τον βασιλιά (453-518), η οποία ακολουθεί ένα τυπικό ερωτήσεων σχετικά με την ταυτότητα² του ξένου και την προέλευση και τα χαρακτηριστικά της νέας λατρείας (465, 467, 469, 471, 473, 477, 481, 485). Μετά την ερώτησή του σχετικά με το χρονικό διάστημα (νύχτα ή ημέρα) κατά το οποίο γίνονται οι τελετουργίες (*τὰ ἱερά*) και το σχόλιό του για τους κινδύνους που εμπεριέχει η νύχτα για τις γυναίκες, η προκλητική απάντηση του ξένου: *κὰν ἡμέρα τό γ' αἰσχρόν ἐξεύροι τις ἄν* (488) δίνει αφορμή στον βασιλιά να τον απειλήσει με τιμωρία χρησιμοποιώντας τον όρο *δίκην δοῦναι* (489).³ Θα ακολουθήσει η απαρίθμηση των τιμωριών που προτίθεται να επιβάλει ο Πενθέας στον ξένο: τομή πλοκάμου, αφαίρεση θύρσου, εγκλεισμός στη φυλακή. Στην τελευταία αυτή απειλή (497, *είρκαϊσί τ' ἔνδον σώμα σὸν φυλάζομεν*) ο ξένος αντιτάσσει ότι θα τον ελευθερώσει ο θεός μόλις το ζητήσει, για να προσθέσει αμέσως ότι κι εκείνη τη στιγμή είναι *πλησίον* (500) και παρακολουθεί τα τεχταινόμενα. Στο εύλογο ερώτημα του Πενθέα γιατί δεν βλέπει και αυτός τον δαίμονα (501), η απάντηση του ξένου είναι πως αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι είναι *ἀσεβής* (502). Τότε ο Πενθέας θα διατάξει να τον συλλάβουν και να τον φυλακίσουν, επειδή περιφρονεί τον ίδιο και τη Θήβα. Σε αυτή την προσταγή ο ξένος θα αντιδράσει με έντονο τρόπο:

504 *αὐδῶ με μὴ δεῖν, σωφρονεῖν οὐ σῶφροσιν.*

Ο Πενθέας θα επιμείνει:

505 *ἐγὼ δὲ δεῖν γε, κυριώτερος σέθεν.*

2. 460 *πρῶτον μὲν οὖν μοι λέξον ὅστις εἶ γένος*. Πρβ. το ομηρικό: *ἀλλὰ καὶ ὡς εἶπὲ τεὸν γένος, ὀππόθεν ἔσσι* (τ 162). Σαφή και πλήρη απάντηση για την ταυτότητα τη δική του, ἔστω και παρεξηγώντας τα λόγια του ξένου, θα δώσει ο ίδιος ο Πενθέας προς το τέλος αυτού του διαλόγου: *Πενθεύς, Ἄγαυῆς παῖς, πατρός δ' Ἐχίονος* (507).

3. Ο Πενθέας θα ζητήσει λίγο αργότερα από τον Ἄγγελο να μιλήσει με παρηγορία, ώστε να προστεθούν κι άλλες κατηγορίες στον υπεύθυνο για ὅσα διαπράττουν οι *βάχχες* στον Κιθαιρώνα ξένο (676, *προσθήσομεν τῇ δίκῃ*).

Εδώ ο όρος κυριώτερος δείχνει να υποδηλώνει την εξουσία που κατέχει ο νέος βασιλιάς της Θήβας προβάλλοντάς την απέναντι σε εκείνους που αψηφούν τις διαταγές του: τις γυναίκες που εγκατέλειψαν την πόλη,⁴ τον μάντη Τειρεσία,⁵ τον ξένο ταραχοποιό.⁶ Πρόκειται μόνο για εντύπωση του Πενθέα, αφού επιχειρεί να ασκήσει αυτή την εξουσία στην προσπάθειά του να αποτρέψει τη λατρεία του νέου θεού (πρβ. 45, *θεομαχεῖ* και 1255, *θεομαχεῖν*). Άλλωστε, η υβριστική συμπεριφορά του Πενθέα εκδηλώνεται σε όλο το πρώτο μέρος του έργου με τον καταιγισμό απειλών για επιβολή δεσμοῦ, ενός μέτρου που θεωρεί ευεργετικό για την πόλη, αφού κατά τη γνώμη του αποτρέπει τις επικίνδυνες συνέπειες της βακχικής μανίας. Η εξέλιξη του έργου όμως δείχνει πόσο αναποτελεσματικό θα αποδειχθεί αυτό το μέτρο: τα δεσμά των γυναικών θα λυθούν από μόνα τους (447, *αὐτόματα*), ενώ η πεποίθηση του βασιλιά ότι περιόρισε με δεσμά (643, 648) τον ξένο αποδεικνύεται, όπως διηγείται ο θεός στον Χορό, απατηλή, αφού στην πραγματικότητα ο Πενθέας θέτει δεσμά σε έναν ταύρο (618-619).

Μια συγκρίσιμη σκηνή με αυτή των *Βακχών* (453-518) βρίσκουμε στην *Ανδρομάχη*: η αιχμάλωτη Τρωαδίτισσα με τον γιο της απειλούνται με θάνατο από τον Μενέλαο. Την κρίσιμη στιγμή εμφανίζεται ο Πηλέας, ο οποίος προστάζει τους δούλους του Μενέλαου να απελευθερώσουν την *Ανδρομάχη* από τα δεσμά⁷ της: *χαλᾶν κελεύω δεσμὰ πρὶν κλαίειν τινά, / καὶ τῆσδε χειρὰς διπτύχους ἀνιέναι* (577-578). Η αντίδραση του Μενέλαου είναι άμεση και έντονη, όπως ακριβώς συμβαίνει και με τους στ. 504-505 των *Βακχών*:

579-580 *ἐγὼ δ' ἀπαυδῶ, τᾶλλα τ' οὐχ ἤσσω σέθεν
καὶ τῆσδε πολλῶ κυριώτερος γεγώς.*

Η μη συμμόρφωση στην εντολή του Πηλέα στηρίζεται κατά την αντίληψη του Μενέλαου σε δύο συγκριτικά στοιχεία: (α) δεν είναι κατώτερος

4. Πρβ. 226-227 *ὄσας μὲν οὖν εἴληφα, δεσμίους χέρας
σῶζουσι πανδήμοισι πρόσπολοι στέγαις·*

5. Πρβ. 258-260 *εἰ μὴ σε γῆρας πολίων ἐξερρύετο,
καθῆσ' ἂν ἐν βάρχαισι δέσμιος μέσαις,
τελετὰς πονηρὰς εἰσάγων·*

6. Πρβ. 355 *κᾶνπερ λάβητε, δέσμιον πορεύσατε
δεῦρ' αὐτόν,*

7. Στη θέα της *Ανδρομάχης* να προσάγεται από τους ανθρώπους του Μενέλαου με δεμένα χέρια, ο βασιλιάς ζητά να μάθει με βάση ποιο δίκαιο συμβαίνει αυτό (555-556), για να προσθέσει αμέσως ότι αυτή η εξέλιξη της κατάστασης έγινε κατά την απουσία τη δική του, αλλά και του εγγονού του, κυρίου της *Ανδρομάχης* (558, *ἡμῶν ἀπόντων τοῦ τε κυρίου σέθεν*).

(ἤσσω) από τον βασιλιά της Φθίας, (β) διαθέτει πολύ περισσότερα δικαιώματα (πολλῶ κυριώτερος) επί της Ανδρομάχης.⁸

Ο Πηλέας αποσιωπά το πρώτο στοιχείο και απαντά μόνο στο δεύτερο, καταλογίζοντας αλαζονική συμπεριφορά στον Μενέλαο, στον οποίο θα προσάψει ότι δεν αρκείται στην εξουσία που έχει πάνω στις υποθέσεις της Σπάρτης, αλλά δείχνει να ενδιαφέρεται να αναλάβει τη διακυβέρνηση και του δικού του οίκου στη Φθία (581, πῶς; ἤ τὸν ἄμὸν οἶκον οἰκήσεις μολῶν / δεῦρ';). Αντιλαμβάνεται δηλαδή και εντάσσει τον όρο κυριώτερος, τον οποίο χρησιμοποιεί ο Μενέλαος, στο πλαίσιο του οίκου όπου και μπορεί να γίνει λόγος για κυριεία. Για τον αρχαίο Έλληνα τα δικαιώματα του κυρίου ξεκινούν και εξαντλούνται μέσα στον οίκο, στην οικογένεια δηλαδή με την ευρύτερη έννοια, η οποία περιλαμβάνει γυναίκες⁹ (σύζυγο, παλλακίδα, θυγατέρες που έχουν ενηλικιωθεί, άλλες συγγενείς χωρίς κύριο), παιδιά (αγόρια-κορίτσια) και δούλους.

Ο Μενέλαος θα εξηγήσει ότι το πολύ μεγαλύτερο δικαίωμα κυριότητας επί της Ανδρομάχης, το οποίο προβάλλει, δικαιολογείται από το γεγονός ότι πρόκειται για δική του αιχμάλωτη πολέμου. Ο Πηλέας αντιτάσσει το δικαίωμα του εγγονού του, ο οποίος την έλαβε ως λάφυρο πολέμου (γέρας, 584, πρβ. 14). Επομένως, η νομική κατάσταση της Ανδρομάχης είναι αυτή της παλλακίδας που ζει στον οίκο του Νεοπτολέμου με τον οποίο μάλιστα απέκτησε και γιο (24-25). Η κυριότητα¹⁰ λοιπόν την οποία επικαλείται ο Μενέλαος ανήκει στον Νεοπτόλεμο (πρβ. 558, κυρίου σέθεν). Ο όρος κυριώτερος συνδέεται εδώ με τον οίκο και το δικαίωμα του κυρίου επί της Ανδρομάχης.

Στην Ελένη, λίγο πριν από το τέλος του έργου, υπάρχει μια ανάλογη σκηνή (1627-1641) με θέμα την αμφισβήτηση της κυριότητας του Θεοκλύμενου επί της Ελένης, αμφισβήτηση η οποία μάλιστα προέρχεται από τον Θεράποντα: ο Θεοκλύμενος έχοντας αποφασίσει να θανατώσει¹¹ την

8. Ο ρόλος του επιτατικού πολλῶ στο κυριώτερος είναι πολύ σημαντικός, γιατί έτσι επιτρέπει στον ομιλητή να μην αναφερθεί ρητά στον δεύτερο όρο σύγκρισης: η εντύπωση που δημιουργείται είναι για μεν τον Πηλέα ότι υπονοείται η γενική σέθεν που αναφέρθηκε στον προηγούμενο στίχο με το οὐχ ἤσσω, ενώ για τον θεατή (ίσως και για τον ίδιο τον Μενέλαο) η γενική Νεοπτολέμου, αφού εκείνου η κυριότητα ουσιαστικά αμφισβητείται. Αυτός είναι, πιστεύουμε, ο λόγος που ο Πηλέας δεν αναφέρεται αμέσως στον οίκο του εγγονού του.

9. Βλ. E. Cantarella, «Gender, Sexuality, and Law», στο M. Gagarin – D. Cohen (επιμ.), *The Cambridge Companion to Ancient Greek Law*, Κέμπριτζ 2005, σσ. 245-246, και R. Sealey, *Women and Law in classical Greece*, Chapel Hill - Λονδίνο 1990, σσ. 36-37.

10. Πρβ. και W. Allan, *The Andromache and Euripidean Tragedy*, Οξφόρδη 2000, σ. 186: «When Peleus arrives, he argues with Menelaus over who has the greater claim to control over Andromache; the term *kyrios* is used (cf. 558, 580), as in fifth-century legal language, to mark the man in charge». Βλ., ωστόσο, για την αμφισβήτηση των στ. 579-580, παραπάνω, σημ. 8.

11. Θεωρεί μάλιστα ότι αυτό επιτάσσει το δίκαιο, το οποίο και επικαλείται για να

αδελφή του Θεονόη, επειδή αυτή βοήθησε την Ελένη να δραπετεύσει μαζί με τον σύζυγό της Μενέλαο, συναντά τη σθεναρή αντίδραση του Θεράποντα, ο οποίος χαρακτηρίζει την προδοσία της Θεονόης καλήν, προσθέτοντας ότι η αδελφή του βασιλιά ενήργησε σύμφωνα με το δίκαιο (1633, *δίκαια δρᾶν*). Ο βασιλιάς όμως την κατηγορεί ότι δεν έπραξε δίκαια, από τη στιγμή που έδωσε τη μέλλουσα σύζυγό του σε άλλον. Στο σημείο αυτό ο Θεράπων θα συμφωνήσει επισημαίνοντας: *τοῖς γε κυριωτέροις* (1634), για να εξηγήσει στη συνέχεια, απαντώντας στο ερώτημα του Θεοκλύμενου (*κύριος δὲ τῶν ἐμῶν τίς;*), ότι *κύριος* της Ελένης είναι ὅς ἔλαβεν πατρός πάρα (1635), αναφερόμενος δηλαδή με σαφή τρόπο στη συνηθισμένη διαδικασία της σύναψης γάμου. Ο βασιλιάς θα επιμεινεί, ωστόσο, ότι η Ελένη αποτελεί γι' αυτόν δώρο της τύχης. Τη λύση θα δώσει η εμφάνιση των Διοσκούρων ως από μηχανής θεών.

Στις *Ικέτιδες* του Αισχύλου ο Πελασγός μετά την αντιπαράθεσή του με τον αιγύπτιο κήρυκα καθησυχάζει τις Δαναΐδες προσθέτοντας ότι θα έχουν την προστασία τη δική του και όλων των πολιτών, οι οποίοι αποφάσισαν με ψηφοφορία, και καταλήγει με την ερώτηση:

965 τί τῶνδε κυριωτέρους μένεις;

για να υποδηλώσει τον κυρίαρχο λαό του Άργους που αποφάσισε ομόφωνα να δεχθεί στην πόλη και να προστατεύσει τις *ικέτιδες*, εντάσσοντας κατά κάποιον τρόπο τις ξένες γυναίκες στην πόλη του Άργους, ιδωμένης ως *οίκου*.

Στα δύο ευριπίδεια παραθέματα¹² που αναλύσαμε παραπάνω (από την *Ανδρομάχη* και την *Ελένη*) η σημασία του όρου *κυριώτερος* συνδέεται με τον πραγματικό *κύριο* μιας γυναίκας και τα αυξημένα δικαιώματα που έχει πάνω της. Στο *αισχύλειο* παράθεμα ο όρος υποδηλώνει το δικαίωμα των Αργείων για παροχή ασύλου (*προστασία*) στις ξένες γυναίκες που καταφθάνουν ως *ικέτιδες* στην πόλη τους.

Η προφανής σημασία του όρου *κυριώτερος* (συγκριτικός βαθμός της λέξης *κύριος*) είναι: «αυτός που έχει μεγαλύτερο κύρος ή δικαίωμα από κάποιον άλλον», ή, στην περίπτωσή μας ακριβέστερα, «αυτός που διαθέτει περισσότερη εξουσία κυρίου (υπό τη θεσμική έννοια που έχει λάβει η λέξη *κύριος* στην αρχαία ελληνική γλώσσα στα πλαίσια του *οίκου*)».

δικαιολογήσει τον φόνο που ετοιμάζεται να διαπράξει (1628, *οἴπερ ἢ δίκη κελεύει μ'*).

12. Απομένουν και δύο περιπτώσεις με διαφορετική χρήση του όρου αυτού στον Ευριπίδη: *Αλέξανδρος* απ. 62b *Kannicht* 34 *κυριώτερος γὰρ εἶ. IA* 318 *κυριώτερος λέγειν*.

Προϋποθέτει δηλαδή την αμφισβήτηση αλλά και τη διεκδίκηση της κυριότητας απέναντι σε κάποιον άλλον, ο οποίος φαίνεται να διαθέτει στοιχεία κυριείας.

Οι σχετικές αναφορές, όπως είδαμε, είναι λιγοστές:¹³ μία στον Αισχύλο και πέντε στον Ευριπίδη.

Στις Βάκχες η κατάσταση είναι περισσότερο πολύπλοκη: καταρχάς το δικαίωμα του βασιλιά Πενθέα να φυλακίσει τον ξένο δεν θα έπρεπε να τίθεται σε αμφισβήτηση, όπως συμβαίνει στην *Ανδρομάχη*. Ούτε εξάλλου θα αναμέναμε από τον αλαζόνα Πενθέα, όπως αυτός εμφανίζεται στο πρώτο μέρος της τραγωδίας, να δικαιολογήσει την απόφασή του αυτή. Το πρόβλημα επομένως εδώ σχετίζεται, κατά τη γνώμη μας, με τη σημασία του όρου κυριώτερος.

Πράγματι, στην αντιπαράθεσή του με τον Διόνυσο, τον οποίο αποκαλεί «ξένο» και τον θεωρεί¹⁴ εκπρόσωπο του νέου θεού, ο Πενθέας ασυναίσθητα τον αναγνωρίζει ως κύριο. Αυτό τουλάχιστον υποδεικνύει ο συγκριτικός βαθμός¹⁵ που μεταχειρίζεται, έκφραση που παραπέμπει σε ό,τι αρνήθηκε προηγουμένως (242-245) με χλευαστικό τρόπο σχετικά με την καταγωγή του Διονύσου: ότι δηλαδή πρόκειται τελικά για τον ίδιο τον ξάδελφό του, γιο της Σεμέλης από τον Δία, που θεωρητικά τουλάχιστον θα μπορούσε να γινόταν ο κύριος του βασιλικού οίκου της Θήβας. Επιχειρώντας μια σύγκριση μαζί του,¹⁶ θεωρεί τον εαυτό του «σε μεγαλύτερο βαθμό» κύριον από εκείνον, από τη στιγμή που έχει λάβει από τον ίδιο τον Κάδμο τη βασιλική εξουσία, όπως αναφέρεται στην τραγωδία αυτή

13. Η συχνότητα επίσης του όρου κύριος είναι πολύ μικρή: υπάρχουν συνολικά 15 αναφορές (3 Αισχ., 4 Σοφ. και 8 Ευρ.).

14. Ο A. W. Verrall (*The Bacchants of Euripides*, Κέμπριτζ 1910) υποστήριξε ότι ο Διόνυσος δεν αντιπαράκειται με τον Πενθέα επί σκηνής, πιστεύοντας ότι ο ξένος δεν ταυτίζεται με τον Διόνυσο (σσ. 30-31). Την άποψη αυτή απέρριψε φυσικά η νεότερη έρευνα, αφού στερεί από το έργο όλη του τη δύναμη, η οποία βασίζεται σε αυτή τη δυαδικότητα: στον «ξένο», με τον οποίο αντιπαράκειται επί σκηνής ο Πενθέας, οι θεατές αναγνωρίζουν τον θεό Διόνυσο.

15. Ακολουθείται γι' αυτόν τον λόγο από τη γενική συγκριτική σέθεν (πρβ. H. W. Smyth, *Greek Grammar*, Cambridge, Mass. Harvard 1984 (1956), σ. 279 (1069) και σ. 334 (1431), για την οποία ο J. E. Sandys, *The Bacchae of Euripides with Critical and Explanatory Notes*, Λονδίνο 1900 (1880), σημειώνει πολύ σωστά: «σέθεν is gen. not after κύριος, but after the comparative» (σ. 169), αφού η γεν. σέθεν που ακολουθεί το κύριος είναι κτητική (πρβ. *Ανδρομάχη* 558, κυρίου σέθεν).

16. Κι αυτό το στοιχείο προστίθεται στον χαρακτήρα του Πενθέα που τον διακρίνει η ύβρις. Βλ. για το θέμα αυτό N. R. E. Fisher, *Hybris. A Study of the Values of Honour and Shame in Ancient Greece*, Warminster 1992, σσ. 443-451.

δύο φορές (43-44, 213),¹⁷ αλλά προφανώς και τη διοίκηση του οίκου του: είναι ο κύριος όλων των γυναικών της βασιλικής οικογενείας, των θυγατέρων του Κάδμου, οι οποίες με σαλεμένα λογικά (παράκοποι φρενών, 33) κατέφυγαν στον Κιθαιρώνα για να λατρέψουν τον νέο θεό.¹⁸ Για τον λόγο αυτό επιμένει να φυλακίσει τον «ξένο», ο οποίος περιφρονεί τον ίδιο, δηλαδή τόσο τη βασιλική εξουσία του, όσο και το δικαίωμά του επί του οίκου του (κυριεία), αλλά και την πόλη. Έτσι, η σύγχυση που αρχίζει να κυριεύει το μυαλό του Πενθέα τον κάνει να νομίζει ότι η κυριεία την οποία διαθέτει δεν εξαντλείται επί των γυναικών του οίκου του (της μητέρας του και των αδελφών της που δεν έχουν σύζυγο), αλλά επεκτείνεται και στους άνδρες: αυτή η αντίληψη προέρχεται μήπως από την ιδέα ότι στον ξένο βλέπει έναν θηλύμορφο (453-459),¹⁹ τον οποίο θέλει να εξουσιάσει; Η υπερισχύει σιγά σιγά η εντύπωση ότι ο Διόνυσος αυτός για τον οποίο γίνεται λόγος είναι νόθος συγγενής του, επομένως είναι σε μικρότερο βαθμό κύριος από αυτόν; Οπωσδήποτε ήδη στο μυαλό του Πενθέα ο ξένος που είναι αιχμάλωτός του και ο υποτιθέμενος θεός Διόνυσος αρχίζουν να ταυτίζονται σε ένα και το αυτό πρόσωπο: και το πρόσωπο αυτό βεβαίως ανήκει στον βασιλικό οίκο του Πενθέα, την ευθύνη του οποίου έχει ο ίδιος.

Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής
και Λατινικής Γραμματείας
της Ακαδημίας Αθηνών

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Δ. ΣΤΕΦΑΝΗΣ

17. Στην *Ανδρομάχη* αντιθέτως δηλώνεται ρητά (στ. 21-23) ότι ο Πηλέας εξακολουθεί να κατέχει το βασιλικό σκήπτρο, ενώ ο Νεοπτόλεμος αρκείται στη διακυβέρνηση του δικού του οίκου.

18. Βλ. Stefanis, ό.π. (σημ. 1).

19. Πρόκειται για την κατάληξη που θα έχει ο ίδιος ο Πενθέας: μετά την αποδοχή του να ντυθεί με γυναικεία ρούχα, ο βασιλιάς «εθηλώνεται», υποβιβάζεται σε παιδί, για να διαμελιστεί τελικά από τις γυναίκες (B. Goff, *Citizen Bacchae. Women's Ritual Practice in Ancient Greece*, Berkeley - Los Angeles - Λονδίνο 2004, σ. 136).